

ПРИМЕДБЕ УЗ МОЈА ИЗДАЊА ТУРСКИХ КАНУН-НАМА

Већ прилично дуго тражим збирку турских канун-нама које је издао О. Л. Баркан.¹⁾ Немајући то издање, ја сам издао неке канун-наме, прешавши преко опасности да моја издања буду са извесним непотпуностима, имајући у виду преку потребу наше науке да се турски споменици за историју наших народа што пре учине приступачним. Сад бих казао неколико речи и унео извесне исправке у мојим издањима, јер сам до Барканове збирке дошао.

1) **Влашки закон.** У Гласнику Земаљског музеја LII (1940) у расправи »Нешто о влашким старјешинама под турском управом« објавио сам ревидирани текст влашког закона из Сулејманове канун-наме из првих година његове владе.²⁾ О. Л. Баркан је објавио смедеревски влашки закон у својој збирци под насловом »Kanun-ı eflakan-ı liva-ı Semendire«, употребивши дефтер бр. 255 из године 1527, који се чува у Цариградском архиву.³⁾

У свом издању покушао сам да добијем првобитни текст влашког закона, употребивши три сарајевска рукописа и издати примерак. У влашком закону прва реченица која се односи на дажбине влаха из смедеревског санцака причињавала је нарочите тешкоће.⁴⁾ Моју интерпретацију текста усвојио је потпуно Х. Хаџибегвић и донео још једну потврду за моје схватање.⁵⁾ О. Л. Баркан није узео у обзир ни паралелни текст издања Мехмеда Ариффа, а још мање моју интерпретацију.⁶⁾

Знајући да у Цариграду постоји дефтер за смедеревски санцак,⁷⁾ ја сам се надао да ће званични текст канун-наме, иако је она познијег датума него Сулејманова, дати боље очувани текст првобитног влашког закона него Сулејманова канун-нама која је очувана у познијим преписима. Али сада имајући текст канун-наме из 1527 године, видим да је преписивач исто тако

¹⁾ Ö. L. Barkan, XV ve XVI-ncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları. I cild: Kanunlar. İstanbul 1945.

²⁾ Ту канун-наму је издао Мехмед Ариф као додатак часопису Tarihi Osmani encümeni местуази 1912/13 године. Х. Хаџибегвић је дао критички превод те канун-наме у ГЗМ IV—V.

³⁾ Цитирано дело, 324—5.

⁴⁾ Како само покушао да решим текст канун-наме види ГЗМ LII (1940), 56—60, а нарочито 56—7.

⁵⁾ ГЗМ IV—V, 371.

⁶⁾ Највероватније да Баркан није ни знао за мој покушај утврђивања првобитног текста влашког закона, као што сам и ја тек после пет година од изласка његове збирке једва дошао до ње. Иако је за њега мање штета због тешког успостављања научних веза него за мене, ја жалим што те везе нису јаче.

⁷⁾ У приказу цариградског архива у Југословенском историском часопису споменуо сам овај дефтер и канун-наму са влашким законом. Приликом бављења у Цариграду нисам имао тај дефтер у рукама него га знам из пописа дефтера.

смущено пренео прву реченицу влашког закона као што се то налази у већини рукописа. И после овог саопштења влашког закона остајем при тврдњи да сарајевски рукописи, на које сам се ослонио, бар засада, дају најбољу могућност за успостављање старог текста.

По мом мишљењу, одредбе старог смедеревског влашког закона у влашком закону смедеревског санцака из 1527 године садржане су само до параграфа 7 закључно у Баркановом издању. Оно што следи даље то су одредбе из 1527, односно нове одредбе у односу на стари влашки закон смедеревског санцака. Параграф 8 у Баркановом издању очигледно повећава дажбине влаха на 92 акче, док је горе, у првом параграфу, текст старог закона, по коме, према исправном тексту, плаћају власи 83 акче.⁸⁾

Параграф 9 у Баркановом издању, где се допушта да санцакбези узимају извесну количину јечма и пшенице, иако не у оној количини у којој су започели узимати, па чак да могу узимати и од кнезова и примићура који имају више од 25 кућа у својим селима, очигледно се противи одредбама старог влашког закона. Ма да су то важна саопштења из којих се види како су власи постепено губили сточарске повластице преласком на земљорадњу, то за моје издање влашког закона нема вредности, јер су то касније одредбе.

Иначе тамо где су у канун-нами из 1527 године одредбе узете из старог влашког закона, то јест у Баркановом издању до параграфа 7 закључно, распоред одредаба и саме одредбе нешто се разликују од паралелних места у Сулејмановој канун-нами. Упоредијење текстова не даје разлога да засада мењам текст влашког закона како сам га саопштио у Гласнику Земаљског музеја. Имао бих једино да кажем да у канун-нами из 1527 стоји за слугу кога власи дају санцакбегу назив *komornik*.⁹⁾ Мислим да је исправније у сарајевским рукописима где стоји *komornica* (коморница), што у нашем језику може нешто да значи.

Упоредијење текстова јасно показује да су у Сулејмановој канун-нами боље очуване одредбе старог влашког закона за смедеревски санцак него у канун-нами из године 1527. То је сасвим природно, јер је Сулејманова канун-нама старија.

II) **Пожешка канун-нама из 1545 године.** Ту канун-наму је објавио Баркан у овој збирци,¹⁰⁾ а ја сам је објавио у Гласнику Државног музеја у Сарајеву I (1940).¹¹⁾ Код Баркана стоји да се та канун-нама налази под бројем 206 у Цариградском архиву, а ја сам је навео под бројем 243. Разлике у бројевима су вероватно настале што се ред у попису променио.

Мој и Барканов препис се толико безначајно разликују да то не треба ни спомињати. Баркан, разуме се, није могао дати особености писања, јер је он саопштио канун-наму транскрипцијом.

Сматрам да је Баркан требао донети и одредбе о бацу за пожешки санцак, а не позивати се на каснију сремску канун-наму. Ако већ није хтео саопштити један и други текст одредаба о бацу због паралелизма, требало је

⁸⁾ Мислим да је у првом параграфу и настало смущено саопштавање одредбе што је с једне стране писарима служила као узор стара канун-нама, а што су се с друге стране дажбине повећавале.

⁹⁾ Разуме се да не треба никог да заведе да би можда реч требала да гласи *komornik*, јер канун-нама није писана латиницом него тамо стоји *قومورنيخ*.

¹⁰⁾ Стр. 303—6.

¹¹⁾ Стр. 129—38.

саопштити закон о бацу из старије пожешке канун-наме, а не из млађе сремске.¹²⁾ Ово је требало учинити тим пре што канун-нама за пожешки санџак у његовој збирци претходи сремској канун-намаи.

III) **Босанска канун-нама из 1530 године.** Саопштавајући босанску канун-наму из 1516, Баркан је саопштио и извод из канун-наме из 1530,¹³⁾ коју сам објавио у Гласнику Земаљског музеја III (1948).¹⁴⁾ Баркан је из канун-наме од 1530 године саопштио само места којих нема у канун-намаи из 1516 године.

Између Барканова и мога преписа има нешто веће разлике него код пожешке канун-наме. То је настало нарочито зато што Баркан није покушао да протумачи и даде исправно неке речи, као *agapın, bübercin* и сличне, док сам ја покушао да то учиним према сарајевским рукописима.

IV) **Сремска канун-нама из 1588/9 године.** Док код досада споменутих канун-нама није било потребно да се мојим издањима ставе веће примедбе, дотле код сремске канун-наме коју сам издао у Гласнику Земаљског музеја IV—V (1949—50)¹⁵⁾ треба ставити веће напомене и извршити извесне исправке.

Баркан је у својој збирци објавио канун-наму за сремски санџак из једног дефтера из времена Мурата III (1574—1595).¹⁶⁾

Као што сам раније наслутио временски блиске канун-наме за сремски санџак су сасвим сличне.¹⁷⁾ Сремска канун-нама из 1588/9 и ова канун-нама толико су сличне да би се рекло да је то једна канун-нама. Међутим, употребом текстова, а нарочито неких одредаба, лако се даде утврдити да се не ради о истој канун-намаи.

Обе канун-наме започињу одредбом о филурији. Али, док се канун-нама из 1588/9 позива на заповест од пре године дана и говори о повећању филурије од 70 на 80 акчи, дотле канун-нама коју је издао Баркан једноставно говори о филурији од 80 акчи као о свршеној ствари, не спомињући уопште да је филурија износила раније мање.¹⁸⁾

У одредби о ресми чифту једна и друга канун-нама се разликују. Канун-нама из 1588/9 говори о томе да чифтлуци плаћају новчану ренту (*resmi dönüm*) у износу од 180 до 50 акчи према бонитету земљишта. Канун-нама пак коју је издао Баркан на одговарајућем месту говори о величини чифтлука.¹⁹⁾

У одредби о дажбини за свиње једна и друга канун-нама се такође разликују. Док канун-нама из 1588/9 просто каже да се на једно свињче узима по две акче, канун-нама у Баркановом издању износи читав историјат увођења те дажбине. Она зове плаћање за свиње *resmi otlak* и каже да се раније плаћало по једна акча на два свињчета, али да је касније уведено две акче за једно свињче као што је у пожешком и сегединском санџаку.²⁰⁾

Одредба о дрварини и траварини (*resmi gıyah ve hıme*) у једној и другој канун-намаи важна је за датирање канун-наме коју је објавио Баркан. Канун-нама из 1588/9 каже да је повећање тих дажбине на 40 акчи по угледу на

¹²⁾ Пожешка канун-нама је из 1545 године, а сремска из времена Мурата III.

¹³⁾ Стр. 399—401.

¹⁴⁾ Стр. 189—200.

¹⁵⁾ Стр. 269—83.

¹⁶⁾ Стр. 306—12. — Канун-нама није датирана.

¹⁷⁾ ГЗМ IV—V, 270.

¹⁸⁾ Упореди стр. 271 (превод стр. 277) мога и параграф 1 Барканова издања.

¹⁹⁾ Упореди стр. 271—2 (278) мога и параграф 7 Барканова издања.

²⁰⁾ Упореди стр. 272 (279) мога и параграф 9 Барканова издања.

сегедински и темишварски санџак уведено тада (у канун-нами стоји *halıya*) приликом пописа. Друга сремска канун-нама, издата од Баркана, каже да су раније приликом пописа (*bundan akdem tahrir olundukda*) повећане те дажбине на 40 акчи и да се поново исто тако уводи у дефтер (*yine üslüb-ı sâbık üzere kaydolundi*).²¹⁾

У одредби о кнезовима и примићурима канун-нама из 1588/9 каже да је уведено у дефтер 86 кнезова и примићура, а канун-нама у Баркановом издању наводи само 39 кнезова и примићура у Срему.²²⁾

Стварне разлике на још два места нећу наводити, јер су очигледно настале због рђавог преписа у рукопису у коме је канун-нама из 1588/9 године очувана. О томе ће касније бити речи.

Иако су у осталим деловима једна и друга канун-нама толико сличне да би човек на први поглед рекао да су то исте канун-наме, ипак употреба различитих речи, језичке конструкције и мала отступања у распореду показују да се ради о две канун-наме. Извесне одредбе су у канун-нами у Баркановом издању опширније, што је чешће, а извесне су опширније у тексту канун-наме из 1588/9.

На крају у канун-нами која је објављена код Баркана има одредба о томе да раја треба да даде ушур, односно и salariју где је она записана, и на месту где ради, ако ради земљу изван села где је записана. То нема у канун-нами из 1588/9 године. Из завршних одредаба једне и друге канун-наме се види да су састављачи додали нове одредбе на текст канун-наме која им је служила за узор. Аутор канун-наме из 1588/9 додао је одредбу о занатлијама, а аутор канун-наме у Баркановом издању горе споменуто одредбу.

Канун-нама из 1588/9 је старија. То се види из одредбе о филурији, где канун-нама из 1588/9 каже да је пре годину дана изашла заповест да се филурија повећа од 70 на 80 акчи, док канун-нама у Баркановом издању говори о филурији од 80 акчи као о нечем што је од раније. Такође се то види из одредбе о траварини и дрварини, где текстови једне и друге канун-наме показују јасно да је канун-нама из 1588/9 године старија. Да је то тако види се и из тога што код одредаба канун-нама у Баркановом издању садржи оно што је саопштено у канун-нами из 1588/9, а она не садржи оно што је саопштено у канун-нами у Баркановом издању. Канун-нама у Баркановом издању је настала између 1589 и 1595 године.

Према томе је канун-нама из 1588/9 служила као узор канун-нами коју је објавио Баркан. Иако је то несумњиво тако, ипак како се канун-нама из 1588/9 године очувала у лошем препису, познија канун-нама има вредности да се утврди текст оригиналне канун-наме из 1588/9 где је он крњ и да се прочитају неке речи.

На месту где се говори о војници (сефер филуриси) не може се из позније канун-наме реконструисати текст, јер поред све сличности крњи текст у канун-нами из 1588/9 друго говори него одговарајуће место у Баркановом издању.²³⁾

²¹⁾ Упореди стр. 272 (279) мога и параграф 11 Барканова издања.

²²⁾ Упореди стр. 274 (282) мога и параграф 25 Барканова издања.

²³⁾ Упореди стр. 271 (277) мога и параграф 1 и 3 Барканова издања.

У рукопису канун-наме из 1588/9 стоји:

و اولتق عشرینه بدل رسم کیمه دیو سکزر اقیچه و قانون و قاربوز اکدکاری بوستان عشرینه بدل هر خانه دن
برر عرابه اودون و یاخود رسم هیزم دیو بشر اقیچه و یرمک عادة قدیمه لری اولوب²⁵⁾ . . .

Ја сам то превео:

»Како је то стари обичај био да дају уместо ушура од сена по осам акчи под називом »траварина« (resmi giyah), а уместо ушура од бостана на коме су посејали диње и лубенице од сваке куће једна кола дрва или по пет акчи под називом дрварина« (resmi hizem)²⁶⁾ . . .

Јасно је да нема смисла да се уместо ушура од лубенице и диње дају дрва или дрварина. Али шта сам могао у овом случају него да буквално prevedem.

Текст сремске канун-наме у Баркановом издању даје могућност да се крњи текст лепо попуни.²⁶⁾ Он треба да гласи:

و اولتق عشرینه بدل رسم کیمه دیو سکزر اقیچه و قانون و قاربوز اکدکاری بوستان عشرینه بدل خانه دن
ایکیشتر اقیچه و هر خانه دن برر عرابه اودون و یاخود رسم هیزم دیو بشر اقیچه و یرمک عادة قدیمه لری اولوب . . .

У преводу то гласи:

»Како је стари обичај био да дају уместо ушура од сена по осам акчи под називом (resmi giyah), а уместо ушура од бостана на коме су посејали диње и лубенице по две акче од куће и од сваке куће једна кола дрва или по пет акчи под називом »дрварина« (resmi hizem)«. . . . и

То, разуме се, има смисла.

У рукопису канун-наме из 1588/9 стоји:

و رسم اولتق یورودکی بره تابع دکدر²⁷⁾

То је преведено:

»Траварина не припада месту где се овце крећу.«²⁸⁾

Свакако да није разумљиво шта тим хоће да се каже.

Канун-нама у Баркановом издању објашњава то место. Текст гласи:

و رسم اولتق قیون یورودکی بره تابعدر قیون صاحبی دوردوغي بره تابع دکدر²⁹⁾

Што значи:

»Траварина се узима на месту где се овце налазе (крећу), а не на месту где станује власник оваца.«³⁰⁾

То, разуме се, има смисла.

Још бих додао да канун-нама у Баркановом издању потврђује да у закону о бацу где се говори о сухом грождју, смоквама и другом треба да стоји قنطار³¹⁾ као што стоји на паралелном месту у пожешкој канун-нами из 1545 године.

²⁴⁾ Стр. 272 мога издања.

²⁵⁾ Стр. 279 мога издања.

²⁶⁾ Стр. 308, параграф 11 Барканова издања.

²⁷⁾ Стр. 273 мога издања.

²⁸⁾ Стр. 280 мога издања (прим. 32).

²⁹⁾ Стр. 310, параграф 19 Барканова издања.

³⁰⁾ Буквално: »А траварина припада месту где се овце крећу, а не припада месту где стоји власник оваца«.

³¹⁾ Стр. 275 и примедба 22 на истој страни.

Иначе сремска канун-нана у Баркановом издању потврђује моје остале коњектуре, у издању канун-наме из 1588/9 године.³²⁾ Она такође доказује да је моје растављање на две реченице саопштења о филурији и војници (seter filurisi) у почетку текста сремске канун-наме из 1588/9 било на свом месту, иако се ни сада не може утврдити тачно првобитни текст одредбе, о војници.

Штета је што нисам имао текст сремске канун-наме у Баркановом издању не само због тога што би се добио исправнији текст у моме издању него и зато што би објашњења уз текст била пунија.

Молим читаоце да при употреби сремске канун-наме из 1588/9 у мом издању изврше исправке како је овде наведено.

Бранислав Ђурђев

NATPIS NA KASAPČIĆA MOSTU U UŽICU I NJEGOV AUTOR PJESNIK DŽĀRĪ ČELEBĪ

I.

U Istoriskom časopisu Istoriskog instituta SAN (I, 1948, 105—131) objavio je prof. Gliša Elezović članak pod naslovom: »Iz putopisa Evlije Čelebije«, u kome je preveo i komentarisao Evlijin opis Užica. Tim povodom Elezović je saopćio fotografski snimak, svoj prepis i prevod turskog natpisa, što je stajao na kamenom mostu nekog Muhamed bega preko Detinje u Užicu. Ovaj su most Užičani zvali Kasapčića most. Natpis što je na njemu stajao vrlo je važan za nauku, kako ćemo to odmah vidjeti. Evlija Čelebija ga je saopćio u svom putopisu samo djelomično. I da nam G. Elezović nije spasio fotografski snimak toga natpisa, mi danas ne bi imali njegov potpun tekst, jer sada više nema ni toga natpisa ni mosta na kome je stajao. Nijemci su pri povlačenju 1945 godine taj most digli u zrak. Prema tome »mi danas ne bi bili u mogućnosti da znamo koliko je navedeni Evlijin prepis tačan«, kaže Elezović koji u tome vidi glavnu važnost ovoga natpisa.

Kad sam svojevremeno proučavao spomenuti dio Evlijina putopisa, opazio sam da je taj natpis spjevao Džari Čelebi, jedan potpuno zaboravljen naš pjesnik XVII vijeka iz Užica, koji je pjevao na turskom jeziku. Tada sam pokušao da o njemu još nešto saznam. I unatoč tomu što Evlija ističe Džari Čelebiju kao vrsna i plodna pjesnika, za njega ne zna ni jedan drugi meni poznat i pristupačan turski književni historik, biograf ni pisac uopće. Na osnovu toga zaključio sam da je ovaj natpis najstariji poznati i gotovo jedini siguran izvor u kome se sačuvalo ime njegova autora, pjesnika Džari Čelebije. U tome je, držim, najveći značaj ovoga natpisa za našu nauku. Iz njega i ostalih podataka koje pruža Evlija mogao sam ranije nešto kazati o životu i radu ovoga zaboravljenog našeg pjesnika.

Međutim kad sam sada u Elezovićevu izdanju toga natpisa mjesto imena Džari, kako je pročitao Evlija vidio ime Hadda, našao sam se časovito u neprilici obzirom na svoje ranije zaključke.

Pogotovo kad nas Elezović uvjerava da je on uspio da ima »bezmalopotpuno tačan« prepis toga natpisa. Držao sam ipak da treba provjeriti jedno i drugo čitanje. Pogotovo kad je tu Elezović doveo u pitanje ispravnost čitanja jednog Evlije Čelebije.

³²⁾ Текст канун-наме у Баркановом издању (параграф 16) доказује такође да је била тачна моја исправка од اتاسنه како стоји у рукопису у اتاسنه (стр. 273 мога издања). У Баркановом издању реченица исто гласи као што сам ја навео у прим. 9а.

Zahvaljujući Elezoviću što je uz svoje izdanje priložio i fotografski snimak toga natpisa, pa makar i onako slab, moguće je provjeriti oba prepisa. Bez toga zaista ne bi bilo moguće pravilno ocijeniti vrijednost Evlijina prepisa, a pogotovo ne bi mogli pouzdano znati pravo ime odnosno pjesnički pseudonim (maḥlas) njegova autora. Kad sam na osnovu priloženog fotografskog snimka izvršio reviziju obaju prepisa došao sam do izvjesnih rezultata koji pokazuju da između Evlijina i moga čitanja onoga dijela natpisa koji je on prepisao, nema bitnih razlika, dok su razlike između toga i Elezovićeva čitanja dosta brojne i ponegdje vrlo velike. Isto tako ima nekih razlika između moga i Elezovićeva čitanja onih dijelova natpisa kojih nema kod Evlije. Stoga držim potrebnim da svoje rezultate saopćim i da obrazložim zašto ne mogu usvojiti neka mjesta Elezovićeva čitanja.

Da bi se daljnja izlaganja mogla pratiti, donosim prije svega Evlijin prepis i svoj prevod toga dijela spomenutog natpisa.

محمد بك قرين لطف يزدان Muhamed bega prati božija dobrota,
 طولودر نام نيکی ايله افواه On kod sviju uživa dobar glas [(dosl.:
 Njegovim dobrim imenom puna su usta
 sveta (svijeta)]
 کوروب جاری دیدی تاریخی داعی Ugledavši blagosiljatelj Džari (most)
 reče mu hronostih:
 نه زیبا کوبری ایدک بارک الله »Kako si podigao divan most, bog ga
 blagoslovio!«
 Godine 1037—1627/28.

Taj Evlijin prepis spomenutog natpisa Elezović je preveo ovako:

Mehmed beg se približio milosti Tvorca,
 Svet se ispuni njegovim krasnim imenom.
 Videvši ga u upotrebi (misl na most) izreče mu datum molitvenik:
 »Da divnu li ćupriju sagradismo — blagoslovi je Bože!«
 1037 godine (počela 12 XI 1627) (str. 119).

Kad se uporedi naš prevod toga teksta sa ovim kod Elezovića, zapaža se među ostalim da je Elezović riječ »Džārī« shvatio leksički i prema tomu je preveo. On je tako postupio, jer je smatrao da je Evlija ovaj stih »netačno pročitao« pa se stoga nije ni trudio da taj tekst poveže s ostalim kazivanjima Evlije o pjesniku Džārī Čelebiji koja je sam preveo.

Elezovićev prepis i prevod cijeloga toga natpisa prema fotografskom snimku glasi:

Muhammed bik karini lutfi yezedan Dolu dir ... der barr(?) efvah. Yapub bu cisri bi hemtayı itdi: Cihan halkine ola bir güzargâh.	Muhamed beg je blizak milosti Božijoj. Njegovim ... ispunjena su sva pobožna usta. Podigavši ovaj jedinstveni most reče: »Ljudima svega sveta neka bude jedan divan put«.
Hudavenda, budur senden müradi: Ola hayri ta makbuli dergâh!	Veliki Bože! od Tebe se ište: Da ovo dobro delo bude primljeno pred Tvojim prestolom.
Görüb dayii Hadad itdi tarih: »Ne ziba köpri etdik! — Bareke, allah!«	Videvši bogomoljac »Železar« izreče mu datum: »Da krasna li mosta načinismo! — Blago- slovi ga, Bože! (str. 124).

Naš prepis toga natpisa arapskim slovima prema spomenutom snimku glasi:

طردودر نام نیکی ایله افواه	محمد بیک قرین لطف یزدان
جهان خلقه اعلا بر کذرگاه	یاپوب بو جسر بی همتای ایتدی
اوله بو خیری تا مقبول درگاه	خداوند ا بودر سندن مرادی
نه زیبا کویبری ایتدک بارک الله	کوروب جاری دیدی داعی با تاریخ

U našem prepisu turskom latinicom i prevodu ovaj natpis glasi:

Muhamed bik karini lutfi yezdan	Muhamed bega prati božija dobrota
Dolu dur nam-i niki ile efvah	On kod svijju uživa dobar glas (dosl.: njegovim su dobrim imenom ispunjena usta svijju).
Yapub bu cisri bi hemtayı itdi	Podiže ovaj besprimjerni most i napravi
Cihan halkına alâ bir güzergah	Ljudima cijeloga svijeta divno prelazište
Hudavenda, bu dur senden müradi:	Bože, od tebe se želi ovo:
Ola bu hayri ta makbuli dergah	Da ova zadužbina bude primljena na tvom prestolju.
Görüb Cari didi dai ba tarih:	Ugledavši: (most) blagosiljatelj Džari reče
Ne ziba köpri itdin-barekalla!	sa hronostihom:
	»Kako si podigao divan most, bog ga blagoslovio!«

Kad je G. Elezović uporedio svoj prepis toga natpisa s onim kod Evlije, on je došao do zaključka, da je Evlija »pročitao i tačno prepisao samo prvu strofu (treba stih!), drugu svakako nije tačno pročitao; mada ni naše čitanje toga stiha nije potpuno. Said hodža na mestu tačkama obeleženom vidi reč medhine, sa kojom se pretpostavkom ja nisam mogao složiti. Treću, četvrtu, petu i šestu strofu Evlija je sasvim preskočio pa je sedmu opet netačno pročitao, ali je osmu strofu, koja je upravo hronostih, sasvim dobro i pročitao, i prepisao i godinu, kad je most sagrađen, izračunao« (n. d. str. 124).

A kada sam ja uporedio Evlijin, Elezovićev i svoj prepis istog natpisa ustanovio sam da je od svega onoga što Elezović prigovara Evliji tačno samo to, da je Evlija izostavio treći do šestog stiha. Mi zaista možemo požaliti što Evlija najčešće ne donosi natpise sa spomenika u cjelini, naročito kad su dugi, nego u svoj putopis unosi samo one njihove dijelove u kojima je spomenut osnivač dotične zadužbine i datum njena podizanja. Ali mu to ne možemo zamjeriti. Pogotovo bi bilo nepravedno osporavati mu stoga pouzdanost u čitanju natpisa. Ti nam njegovi podaci izgledaju još najpouzdaniji.

Istovremeno sam utvrdio da se Evlijin prepis sedmog stiha zaista ne podudara sasvim sa fotografskim snimkom i da Evlija, nije baš sve tačno pročitao. Ali Elezović nije opazio ni jednu stvarnu Evlijinu pogrešku. Naprotiv moje ispitivanje pokazuje da je Elezović napravio nekoliko pogrešaka i da su njegove glavne pogreške upravo na onim mjestima gdje on osporava ispravnost Evlijina čitanja. Stoga se on sasvim nepravedno borio na Evlijin prepis. Pored toga postoje neke ne baš beznačajne razlike između moga i Elezovićeve čitanja i u onim stihovima, kojih nema kod Evlije. Zato ću sada iznijeti te razlike i pokušati da obrazložim zašto se ne slažem sa čitanjem Gliše Elezovića.

U prvom stihu mjesto riječi yezdan kod Elezovića stoji yezedan što je vjerovatno slagarska greška. Njegovo čitanje drugog stiha nije potpuno, ali je pogrešno i ono što je on pročitao. Fotografski snimak je, istina, na ovome mjestu naj-

manje jasan, ali se ipak sa više napora može ustanoviti da tu ne stoji »... der barr (?) efvah« kako predlaže Elezović, nego svakako nam-i niki ile efvah kako je pročitao i Evlija Čelebi. Na snimku se mogu razabrati svi elementi Evlijine transkripcije, koja je uz to sasvim logična i ima više potvrda ne samo u turskoj frazeologiji, nego i u drugim natpisima. Zbog svega toga ne bi se smjelo ignorisati Evlijino čitanje i predložiti nešto, što nema smisla, kako se to može vidjeti upoređenjem prevoda ovoga stiha kod mene i Elezovića.

U čitanju trećeg stiha nema između mene i Elezovića kakve razlike, ali on riječ itdi« prevodi sa »reče«, pa je dosljedno tome i četvrti stih preveo optativnom rečenicom, što također ne možemo usvojiti. On je tako postupio vjerovatno stoga što u četvrtom stihu ima ola bir güzargah, a na snimku mjesto toga jasno stoji 'alâ bir güzergah, pa ako se i ovdje radi o slagarskim greškama (ola mjesto 'alâ i güzargah mjesto güzergah), onda prevod ne bi smio biti takav, da u njemu ima dovoljno riječi i za ola i za 'alâ. U šestom stihu na snimku stoji ola bu hayri, a kod Elezovića samo ola hayri, ali to je svakako slučajna omaška. Najveća je razlika između našega i Elezovićeve čitanja i prevoda svakako u sedmom stihu, gdje ja, držeći se snimka, usvajam uglavnom Evlijino čitanje one riječi u tom stihu zbog koje Elezović drži, da je Evlija taj stih »netačno pročitao«, ali se u ostalim dijelovima ne slažem sasvim ni s Evlijom ni s Elezovićem.

Kod Evlije ovaj stih glasi:

Görüb Cari didi tarihini dai.

To Elezović prema snimku čita:

Görüb dayii Hadad itdi tarih.

Ja držim, da na snimku stoji:

Görüb Cari didi dai ba tarih.

Kad se ovi prepisi uporede, vidjeće se da se moje i Evlijino čitanje razlikuje samo u tome što Evlija mjesto »ba tarih« ima »tarihini« ali to ne mijenja smisao, pa se stoga neću na tomu ni zadržavati, nego ću samo napomenuti, da sam u svom čitanju siguran.

Drukčije stoji s razlikama između moga i Evlijina čitanja s jedne, i Elezovićeve čitanja s druge strane. Mjesto imena Džari, kako je pročitao Evlija i kako sam utvrdio na fotografskom snimku, Elezović nalazi ime Hadad (»Željezar«). U natpisu prema fotografskom snimku uopće nema elemenata za riječ »Hadad« dok je riječ »Džari« tamo sasvim jasna. Ta razlika je ovdje bitna. Osim toga u istom stihu na snimku se jasno vidi riječ didi (»reče«) kako stoji i kod Evlije, a ne itdi (»učini«) kako je pročitao Elezović. Mjesto dai kako je i kod Evlije i kod mene, Elezović ima dayii, a mjesto ba tarih on samo vidi tarih.

Ali u ovome natpisu ima jedno mjesto, koje ja nisam mogao riješiti, a Evlija i Elezović ga nisu ni opazili. Na početku drugog stiha ispod i ispred riječi dolu na snimku se jasno vidi nešto kao ن, ali se ne mogu dosjetiti što bi to imalo značiti.

II.

Ovaj je spomenik privukao moju pažnju u prvom redu stoga, što je on djelo jednog našega potpuno zaboravljenog pjesnika XVII vijeka iz Užica koji je pjevao na turskom jeziku i što se upravo u ovom natpisu sačuvao najstariji i pored Evlije gotovo jedini siguran izvor koji nam daje mogućnost da o njemu nešto znamo.

Džari Čelebiju ne spominje nijedan stariji turski književni istorik ni biograf. Kao mnoge druge turske pisce sa Balkana i njega je spasio od posvemašnje zaboravi opet slavni turski putopisac Evlija Čelebija. Govoreći o Užicu Evlija piše među ostalim ovo:

»Među učenim ljudima imaju mnogo obrazovanih književnika i pronicavih ljudi. Džari Čelebi, koji je i sada u životu, napisao je divan (zbirku pjesama) i svojim biserstihovima pokazao zaista veliku pjesničku sposobnost. On je spjevao i nekoliko nazira (pjesama u kojima se imitiraju tuđi stihovi po formi a ne »poslanice« kako prevodi Elezović) [na stihove] pjesnika Istanbuli Fehmi Čelebije, koji čovjeka upravo očaravaju«. (Siyahatname VI, 418).

Ovi podaci Evlije Čelebije promakli su začudo ne samo pažnji glasovitih zapadnih istraživača turske književne istorije Hammeru i Gibbu, nego i našem Bašagiću, tako da u njihovim djelima nema ni spomena nekom pjesniku Džari Čelebiji. M. Handžić je prvi djelomično iskoristio podatke koje o njemu pruža Evlija Čelebi. Izdajući »Miradžiju« Sabita Užičanina (GIVZ VIII 1940) on je u prvom poglavlju toga svoga rada (»Užice za vrijeme Sabita«), na osnovu njemu poznatih izvora i literature, spomenuo pored Sabita i druge učene ljude i književnike iz Užica koji su pisali na orijentalnim jezicima. Među tim piscima Handžić spominje i pjesnika Džari Čelebi, i to samo na osnovu gornjeg citata iz Siyahatname. Ali ni Handžić nije iskoristio ovaj natpis kod Evlije i iz toga izveo potreban zaključak. Naprotiv, kako je u Užicu istog vijeka živio nešto mlađi pjesnik Mustafa Zari (umro 1697), koji je pored ostalog kao i Džari Čelebi napisao divan pjesama, Handžić je previdivši gornji natpis, napisao ovu rečenicu: »Ja se bojim da ovaj Džari Čelebija nije identičan sa gore spomenutim Zarijom i da Džari nije iskrivljeno od Zari«.

Kad sam svojevremeno prevodio ovaj dio Evlijina putopisa pokušao sam da nešto kažem o tom pjesniku, ali pored onoga što je na osnovu Evlije kazao Handžić, ja sam mogao iskoristiti još samo ovaj natpis i ukazati da gornju Handžićevu bojazan o identičnosti Zarije i Džarije otklanja Džarijevo ime u ovome natpisu i da je taj natpis najstariji sasvim siguran izvor o tom zaboravljenom pjesniku. Kasnije sam pronašao još jedan podatak o Džari Čelebiji. Radeći Katalog orijentalnih rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke u Sarajevu, naišao sam u Katalogu turskih rukopisa nacionalne biblioteke u Berlinu na jedan kodeks koji je pisan arapski, perzijski i turski. Jedan znatan dio ovoga rukopisa ispunjen je stihovima najpoznatijih turskih klasičnih pjesnika Bakiye, Fuzulije, Nevije i dr. Među njima ima i nekoliko pjesnika iz naših krajeva koji su pjevali na turskom jeziku. Tu su zastupljeni svojim gazelima Mostarac Sabūhī (umro 1051/1641), Mejlī (umro 1087/1676) i trojica Užičana: Sābi (umro 1712), Mezākī (umro 1087/1676) i naš Džari. (Up. W. Pertsch, Verzeichniss der türkischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin, Berlin 1889, br. 29, 22). Ovaj podatak donekle potvrđuje, bar indirektno, gornju Evlijinu ocjenu o Džari Čelebiji kao vrsnu pjesniku svoga vremena, jer je i on u ovome rukopisu uvršten među druge glasovite turske pjesnike. Dalje, Evlijinu ocjenu o Džariju kao vrsnu pjesniku potvrđuje i činjenica što je on pjevao nazire na stihove turskog pjesnika Fehima (1627—1648) na čemu su se okušali mnogi drugi glasoviti pjesnici, Nazim i Šejh Gālib iz XVIII vijeka, i Lefkočali Gālib bey, Nāmik Kemāl, Herseklī 'Arif Hikmet, Kasim paša, Avni bey i dr. iz XIX vijeka.

U spomenutom rukopisu nalaze se prepisi nekih dokumenata (jedno pismo skopskog kadije iz g. 1037/1628, jedan ferman upućen beogradskom kadiji od 28 ševala 1083/16 februara 1673 i jedan akt budimskog kadije iz g. 1080/1670) pa na

osnovu njihovih datuma možemo sa dosta sigurnosti pretpostaviti da je bar ovaj dio zbirke nastao nekako u doba Džārī Čelebije i to negdje na našem području, ne daleko od Užica.

Na osnovu svega toga sada možemo sa sigurnošću tvrditi da je u prvoj polovini XVII vijeka živio u Užicu pjesnik Džārī Čelebi koji je već u prvoj četvrtini XVII vijeka bio pjesnik na glasu, da je godine 1627 spjevao natpis na Kasapčića mostu u Užicu, da je napisao čitav divan pjesama i nekoliko uspješnih nazira na stihove glasovitog turskog pjesnika Fehmi Čelébije, da je doživio duboku starost i da je bio živ još 1664 g. kada je Evlija Čelebi prolazio kroz Užice.

Hazim Šabanović

SREMSKO OSTRVO

St. Stanojević je u jednoj posebnoj raspravi (Glas 126, 77) nesumnjivo utvrdio da je Srem nazivan ostrvom. M. Dinić je opet u Glasniku istoriskog društva u Novom Sadu (VIII, 441—3) lijepo objasnio zašto je Srem nazivan ostrvom.

Kada je riječ o turskim izvorima u kojima se Srem naziva cezire-i Srem i prevodi sa Sremsko Ostrvo, htio bih objasniti šta zapravo znači u arapskom jeziku riječ *ğezire*, koju su riječ Turci uzeli od Arapa, kao što su, uostalom, uzeli i mnoge druge riječi.

U arapskom jeziku riječ *ğezire* ima tri značenja: najčešće znači ostrvo, nekada poluostrvo, a nekada zemlju između dvije rijeke, odnosno zemlju koju zaokružuje jedna rijeka.

Zbog toga kada hoće da označe ostrvo upotrebljavaju riječ *ğezire*, pa na pr. kažu *Al-ğeziret ul-hadra* (Zeleno Ostrvo), a to je današnji Madagaskar. Istu riječ upotrebljavaju za poluostrvo, pa kažu *Geziret ul-Arab*, Poluostrvo Arabija. Mesopotamiju, zemlju između rijeke Eufrata i Tigrisa zovu *Džezira*. Isto su tako nazvali *džezinom* (*Geziret ibn Omer*) predjel u pokrajini *Dijari Bekr* na sjeveroistočnom kraju desne obale rijeke Tigrisa koji je 150 km udaljen od Mosula, jer taj predjel opkoljuje Tigris u obliku polumjeseca. *Geziret Misr* zovu jedno mjesto nekadanjeg *Fustata* (u blizini *Kaira*) radi toga što Nil za vrijeme svojih poplava opkoli to mjesto. Jedan predjel između *Fustata* i *Aleksandrije* u Egiptu, Arapi su nazvali *Geziret Kusina* radi toga što se nalazi među rukavima Nila.

Prema svemu iznesenom, ako se radi o turskim odnosno arapskim izvorima u kojima se riječ *ğezire* dodaje nekom mjestu ili pokrajini među rijekama, slobodno se riječ *ğezire* može prevesti sa našom riječi medurječje.

Besim Korkut